Publieke opinies over etnische minderheden in Nederland en West-Duitsland

Paul Dekker*

Summary

Public opinions about ethnic minorities in the Netherlands and West Germany

Public opinions in the Netherlands about Turks are compared with public opinions about Turks in the former West German republic and with public opinions in the Netherlands about Surinamese. As an earlier analysis showed no differences in the structure of beliefs, their socio-demographic bases and socio-political correlates, the article concentrates on opinions as such. It is found that Dutch opinions about both ethnic minorities are highly similar and show marked differences with German opinions. The particularity of opinions in the Netherlands is located in a more frequent unconditional affirmation of norms of tolerance, compassion, non-discrimination and personal acceptance. Strong moralism in public attitudes towards etnic minorities might be an explanation for Dutch 'extremism'.

1. Het bijzondere van Nederland

Zoekt men het bijzondere van Nederland in internationaal comparatief onderzoek, dan liggen landenvergelijkingen van eenzelfde verschijnsel voor de hand. Nederland is bijzonderder naarmate het in meer vergelijkingen door extreme scores en specifieke patronen afwijkt van een zo omvangrijk mogelijk, op het vergeleken verschijnsel homogeen of regelmatig maar overigens zo verschillend mogelijk buitenland. Het bijzondere van Nederland wordt gezocht in de

* Dr. P. Dekker is politicoloog en werkzaam bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) te Rijswijk. Correspondentie over dit artikel te richten aan de auteur, SCP, Postbus 37, 2280 AA Rijswijk. Met dank aan Constant Kool, SCP, voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

internationale uitzondering. Men kan echter ook op zoek gaan naar het bijzondere als karakterisering van het gemeenschappelijke van verschijnselen in een land, de nationale eigenheid. Anders dan bijzonderheid in de zin van uitzonderlijkheid sluit dergelijke bijzonderheid niet uit dat alle andere landen eveneens bijzonder zijn.

'Tussen policies per land bestaat meer overeenkomst dan tussen landen per policy' zou een mooie integrerende basishypothese kunnen zijn voor de landenvergelijkende beleidsanalyse.[1] In werkelijkheid is er niet zo'n expliciete basishypothese, maar comparatieve beleidsanalyses hebben wel veelvuldig het karakter van een dubbele vergelijking: een verschijnsel in een land wordt vergeleken met andere verschijnselen in dat land en met hetzelfde verschijnsel in andere landen. Het idee van een dubbele vergelijking kan inspirerend zijn voor andere terreinen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, waar veelal óf binnenlands óf internationaal wordt gewerkt.

In dit artikel wordt een dubbele vergelijking beproefd met publieke opinies. De opvattingen over een categorie allochtonen in Nederland worden vergeleken met opvattingen over dezelfde categorie in West-Duitsland en over een andere categorie in Nederland. Een dergelijke vergelijking kan licht werpen op de aard en omvang van het bijzondere van Nederland in de zin van nationale eigenheid. Grote verschillen tussen de Nederlandse publieke opinies trekken die eigenheid in twijfel, sterke overeenkomsten duiden op iets bijzonders. Het is bij een onderzoek met twee landen bij voorbaat zinloos om te denken in termen van nationale uitzonderlijkheid.

2. Gegevens en veronderstellingen

Er wordt gebruik gemaakt van Eurobarometer 30, een survey in alle landen van de Europese Gemeenschap (EG) uit het najaar van 1988 met een groot aantal vragen naar opvattingen over allochtonen (EG 1989).[2] In een secundaire analyse bleek Nederland op een breed spectrum publieke opinies een middenpositie in te nemen tussen de allochtonen-vriendelijke Zuideuropese landen en de meer gereserveerde Westeuropese landen (Dekker & Van Praag, 1990). Nederland was aldus bijzonder als uitzondering in een geografische patroon, maar de term leek eerder van toepassing op België met over de hele linie de meeste negatieve opvattingen over allochtonen. De vergelijking van de Zuid- en Westeuropese landen berustte noodzakelijk op een zeer ruime omschrijving van allochtonen. Ongewis bleef in hoeverre verschillen in opvattingen resulteerden uit verschillen in het object van meningsvorming.

Met Eurobarometer 30 werd in een viertal landen doorgevraagd naar opvat-

tingen over de in die landen grootste etnische minderheden. In dat verband ging het in de voormalige Westduitse Bondsrepubliek om Turken en in Nederland om Surinamers en Turken. De respondenten hadden de Nederlandse c.q. Westduitse nationaliteit en zijzelf en hun naaste familie behoorden niet tot de categorie waarover meningen werden gepeild. In Nederland werd at random de Turkse of Surinaamse versie van de vragenlijst gebruikt. Er werden identieke vragen gesteld over de frequentie van de gevoelens tegenover de allochtonen, de instemming met uitspraken over hun instelling en gedrag, voorkeuren voor overheidsbeleid, mogelijke redenen voor de ongunstige situatie van de allochtonen en de mate van gelijkenis tussen allochtonen en autochtonen. In het kader van dit artikel kunnen niet alle vragen in het betreffende blok van de vragenlijst worden behandeld. Buiten beschouwing blijven een vraag naar de vergelijking van de eigen welstandsontwikkeling met die van de etnische minderheden, een vraag naar de instemming met opties voor het regeringsbeleid, en een zestal vragen naar de mate van gelijkenis tussen autochtonen en allochtonen.[3]

Er wordt hier veel simpelweg verondersteld, wat ook pas na langdurige problematiseringen, gelardeerd met veel verwijzingen naar de omvangrijke methodologische literatuur over landenvergelijkend onderzoek, als onvermijdelijk arbitraire keuzen verdedigd had kunnen worden. Zo wordt uitgegaan van de beschikbaarheid van internationaal valide metingen van opvattingen, in casu van de equivalentie van vragen. Voor een vergelijking van Nederland en West-Duitsland lijkt dit uitgangspunt bijna vanzelfsprekend, maar bij een vergelijking van opvattingen over allochtonen in Noord- en Zuideuropese landen is het dat al niet meer (zie Dekker & Van Praag, 1990). Ook wordt verondersteld dat alle verschillen in publieke opinie over Surinamers en over Turken in Nederland kunnen worden toegeschreven aan het object van meningsuiting en alle verschillen in publieke opinie over Turken in West-Duitsland en in Nederland aan de nationaliteit van het subject van meningsuiting. Er wordt dus geen rekening mee gehouden dat verschillende opvattingen over dezelfde allochtonencategorie in verschillende landen herleid zouden kunnen worden tot een los van die opvattingen staande werkelijke verscheidenheid in maatschappelijke posities van die categorie. Voor de positie van Turken in Nederland en in West-Duitsland lijkt ook dit geen al te gewaagd uitgangspunt.[4]

Simpel is ook de veronderstelling dat de publieke opinie over een onderwerp adequaat in kaart kan worden gebracht door een op enigerlei wijze geaggregeerde reacties van individuen uit een steekproef van de bevolking op een aantal vragen met een beperkt aantal antwoordalternatieven. Deze veronderstelling vergt niet alleen dat het onderwerp van meningsuiting goed gedekt wordt door de selectie van vragen en antwoordmogelijkheden in de vragenlijst, maar houdt ook een specifieke opvatting in over wat publieke opinies zijn.

Het gaat hier nadrukkelijk niet om de openbare mening die zich min of meer georganiseerd manifesteert in politieke discussies, redactionele commentaren en collectieve acties (vgl. Huften, 1990). Het gaat evenmin om authentieke private overtuigingen, laat staan om individuele determinanten van gedrag tegenover allochtonen. Ergens tussen ware individuele overtuigingen en georganiseerde openbare mening wordt hier de publieke opinie gesitueerd als een vaag geheel van meningen dat in het maatschappelijk verkeer gangbaar en aanvaardbaar is. Verondersteld wordt dat de uitingen van individuen in reactie op surveyvragen indicatief zijn voor de meningen die deze individuen anderszins ten beste geven in contacten met anderen. Het gaat om 'public opinion as pressure to conform ... as controversial opinions that one is able to express without becoming isolated' (Noelle-Neumann, 1977, p. 144-145) en het maakt in dat verband niet uit of een ondervraagde uit ware overtuiging of uit overwegingen van sociale wenselijkheid een negatieve opvatting over allochtonen afwijst.

Een laatste veronderstelling is dat de *expressed opinions* werkzaam zijn als een opinieklimaat, dat voor individuen in de betreffende maatschappij (of regio, bevolkingscategorie of anderszins begrensde 'subcultuur') meer of minder restrictief is voor een negatieve bejegening van allochtonen. Voor een verdere behandeling van deze assumpties en voor methodologische overwegingen en beperkingen van het surveymateriaal zij verwezen naar het aan dit artikel ten grondslag liggende paper (Dekker, 1990).

3. Verwachtingen en eerdere analyses

Aan de orde is de vraag of Nederlandse publieke opinies ten aanzien van Turken in Nederland meer lijken op Nederlandse publieke opinies ten aanzien van Surinamers in Nederland of op Westduitse publieke opinies ten aanzien van Turken in de BRD. In een verkorte notatie met auto-kentekens is dus de vraag of NL:TR meer gelijkenis heeft met NL:SME of met D:TR. De mogelijkheid van een grootste gelijkenis tussen NL:SME en D:TR blijft hier buiten beschouwing, maar wordt in de empirische analyse niet bij voorbaat uitgesloten.

Voor de verwachting van zowel een grootste gelijkenis van NL:TR en D:TR als van NL:SME en NL:TR is wat te zeggen. De achtergronden van de aanwezigheid van Surinamers en Turken in ons land verschilt nogal – historische koloniale relaties versus gastarbeiderschap – en uit ander onderzoek is bekend dat autochtone Nederlanders de beide etnische minderheden verschillend waarderen (vgl. Dijker, 1987). Overeenkomstige achtergronden en maatschappelijke posities van Turken in West-Duitsland en Nederland doen de grootste gelijkenis verwachten tussen NL:TR en D:TR. Aan de andere kant kan men stellen dat

Turken en Surinamers outgroups vormen, die min of meer uitwisselbaar zijn als objecten van een meningsvorming die sterk wordt bepaald door persoonlijkheids- of sociaal-psychologische kenmerken als autoritarisme, neiging tot stereotypering, etnocentrisme en xenofobie (vgl. Eisinga & Scheepers, 1989). Er is dan reden om de grootste gelijkenis te verwachten tussen NL:SME en NL:TR. Nederlanders en Westduitsers verschillen onder andere in gemiddelde xenofobie (vgl. Dekker & Van Praag, 1990).

De formulering van een hypothese met één van beide verwachtingen blijft achterwege. Er is onvoldoende reden om te kiezen en het ontbreekt aan gevalideerde instrumenten om de overall gelijkenis van opinies te meten. Voor het 'bijzondere van Nederland' is slechts te hopen dat zich een grootste gelijkenis opdringt vanwege nationaliteit als attribuut van de respondent en niet van de etnische minderheid.

De tabellen 1 tot en met 3 bieden in chronologische volgorde de rechte tellingen van de antwoorden op de identieke vragen in Nederland betreffende Surinamers (NL:SME) en Turken (NL:TR) en de vragen in West-Duitsland over Turken (D:TR).

Tabel 1. Frequentie van gevoelens van Nederlanders (NL)/West-Duitsers (D) voor Surinamers (SME)/Turken (TR); in procenten

	NL:SME	NL:TR	D:TR
Nu ga ik U vragen of U wel eens één van de volgende gevoelens gehad heeft ten aanzien van in Nederland wonende SME/TR. Wilt U mij telkens zeggen of U dat zeer vaak, vaak, niet zo vaak of nooit gevoeld heeft:			
Hoe vaak voelde U sympathie voor de SME/TR hier in Nederland/BRD?			
1 zeer vaak	3	2	4
2 vaak	26	26	28
3 niet zo vaak	55	50	49
4 nooit	16	22	19
(n)	(409)	(442)	(977)
Hoe vaak bent U bang geweest voor de SME/TR hier in Nederland/BRD?			
1 zeer vaak	1	1	4
2 vaak	3	5	9
3 niet zo vaak	20	17	31
4 nooit	76	77	56
(n)	(455)	(473)	(995)

Tabel 1. (vervolg)

	NL:SME	NL:TR	D:TR
Hoe vaak heeft U zich geërgerd aan de SME/TR hier in Nederland/BRD?			
1 zeer vaak	3	7	6
2 zeer vaak	14	13	16
3 niet zo vaak	44	37	35
4 nooit	39	42	43
(n)	(449)	(475)	(989)
Hoe vaak heeft U bewondering gevoeld voor de SME/TR hier in Nederland/BRD?			
1 zeer vaak	0	2	2
2 vaak	13	18	12
3 niet zo vaak	47	43	35
4 nooit	39	37	51
(n)	(423)	(453)	(978)

Bron: Eurobarometer 30 (oktober/november 1988); de vragen over Surinamers zijn gesteld aan 479 Nederlanders, de vragen over Turken aan 500 Nederlanders en 1027 West-Duitsers, de respondenten zelf noch personen in hun naaste familie waren van Surinaamse respectievelijk Turkse afkomst.

Tabel 2. Diverse opvattingen van Nederlanders (NL)/West-Duitsers (D) over Surinamers (SME)/Turken (TR); in procenten

	NL:SME	NL:TR	D:TR
Nu zou ik U graag nog een aantal dingen vragen betreffende SME/TR mensen die hier in Nederland/BRD wonen. Wilt U mij voor elk van de volgende uitspraken zeggen in hoeverre U het ermee eens bent: helemaal mee eens, tot op zekere hoogte mee eens, tot op zekere hoogte oneens of helemaal oneens?			
SME/TR bezetten arbeidsplaatsen die voorbehouden zouden moeten blijven aan NL/D			
1 helemaal mee eens	7	10	16
2 tot op zekere hoogte mee eens	17	19	27
3 tot op zekere hoogte oneens	17	16	31
4 helemaal oneens	59	55	26
(n)	(436)	(467)	(962)

Tabel 2. (vervolg)

	NL:SME	NL:TR	D:TR
Het merendeel van de NL/D zou er geen bezwaar tegen hebben als op het werk een SME/TR die zijn vak verstaat hun baas zou zijn			
1 helemaal mee eens	28	21	2
2 tot op zekere hoogte mee eens	30	27	15
3 tot op zekere hoogte oneens	24	25	34
4 helemaal oneens	19	27	48
(n)	(431)	(442)	(943)
Het merendeel van de NL/D zou er geen bezwaar tegen hebben als een naast familielid zou trouwen met een SME/TR uit een soortgelijk milieu			
1 helemaal mee eens	21	13	3
2 tot op zekere hoogte mee eens	34	25	16
3 tot op zekere hoogte oneens	28	35	40
4 helemaal oneens	17	27	41
(n)	(420)	(439)	(929)
Het merendeel van de SME/TR die hier een sociale uitkering krijgen zou als ze dat wilden daar best buiten kunnen			
1 helemaal mee eens	10	10	16
2 tot op zekere hoogte mee eens	22	10	25
3 tot op zekere hoogte oneens	19	20	32
4 helemaal oneens	50	60	26
(n)	(374)	(408)	(897)
Veel andere groepen die naar Nederland/BRD kwamen hebben vóóroordelen overwonnen en zijn goed terechtgekomen. De SME/TR zouden dat ook moeten doen zonder een voorkeursbehandeling te vragen			
1 helemaal mee eens	50	47	31
2 tot op zekere hoogte mee eens	29	26	42
3 tot op zekere hoogte oneens	9	10	17
4 helemaal oneens	12	18	10
(n)	(390)	(424)	(934)
NL/D en SME/TR kunnen zich nooit echt helemaal op hun gemak voelen met elkaar, zelfs al zijn ze heel goede vrienden			
1 helemaal mee eens	11	20	15
2 tot op zekere hoogte mee eens	22	25	28
3 tot op zekere hoogte oneens	11	14	32
4 helemaal oneens	56	41	25
(n)	(411)	(424)	(936)

Tabel 2. (vervolg)

	NL:SME	NL:TR	D:TR
Eventueel zou ik wel in overweging kunnen nemen een seksuele relatie te hebben met een SME/TR(se)			
1 helemaal mee eens	32	19	8
2 tot op zekere hoogte mee eens	21	19	17
3 tot op zekere hoogte oneens	7	7	19
4 helemaal oneens	40	55	56
(n)	(374)	(395)	(875)
Het merendeel van de Nederlandse/Duitse politici bekommert zich teveel om de SME/TR en te weinig om de gemiddelde NL/D			
1 helemaal mee eens	14	16	18
2 tot op zekere hoogte mee eens	24	20	21
3 tot op zekere hoogte oneens	16	14	34
4 helemaal oneens	46	50	27
(n)	(411)	(436)	(922)
De SME/TR krijgen de slechtste baantjes en worden over het algemeen onderbetaald als gevolg van de discriminatie waaraan zij in Nederland/BRD onderhevig zijn			
1 helemaal mee eens	10	23	11
2 tot op zekere hoogte mee eens	30	39	33
3 tot op zekere hoogte oneens	20	18	34
4 helemaal oneens	40	20	23
(n)	(411)	(438)	(921)
Ik zou er geen bezwaar tegen hebben dat een SME/TR die zijn vak verstaat mijn baas was			
1 helemaal mee eens	70	60	13
2 tot op zekere hoogte mee eens	17	21	26
3 tot op zekere hoogte oneens	6	7	24
4 helemaal oneens	7	12	37
(n)	(446)	(442)	(922)
Ik zou er geen bezwaar tegen hebben als een naast familielid trouwde met een SME/TR uit een soortgelijk milieu			
1 helemaal mee eens	65	50	11
2 tot op zekere hoogte mee eens	18	18	22
3 tot op zekere hoogte oneens	9	14	24
4 helemaal oneens	8	17	42
(n)	(440)	(450)	(937)

Tabel 2. (vervolg)

	NL:SME	NL:TR	D:TR
De regering zou er alles aan moeten doen om de sociale en economische situatie van de SME/TR in Nederland/BRD te verbeteren			
1 helemaal mee eens	17	18	9
2 tot op zekere hoogte mee eens	41	38	42
3 tot op zekere hoogte oneens	20	18	28
4 helemaal oneens	22	27	21
(n)	(420)	(435)	(891)

Bron: zie tabel 1

Tabel 3. Onderschrijving door Nederlanders (NL)/West-Duitsers (D) van redenen waarom Surinamers (SME)/Turken (TR) niet zo goed slagen in het bestaan; in procenten

	NL:SME	NL:TR	D:TR
Wilt U mij voor elk van de redenen die ik zo meteen ga voorlezen zeggen in hoeverre U het ermee eens bent dat het een reden is waarom in Nederland/BRD wonende SME/TR niet zo goed slagen in het bestaan als de NL/D:			
Het is gewoon een probleem van mensen die niet genoeg hun best doen. Als de SME/TR zich helemaal wilden geven zouden ze even goed slagen als de NL/D			
1 helemaal mee eens	30	22	14
2 tot op zekere hoogte mee eens	35	31	38
3 tot op zekere hoogte oneens	15	17	34
4 helemaal oneens	20	30	14
(n)	(414)	(458)	(959)
De SME/TR brengen hun kinderen andere waarden en bekwaamheden bij dan noodzakelijk om in de Nederlandse/Duitse maatschappij te slagen			
1 helemaal mee eens	22	35	30
2 tot op zekere hoogte mee eens	41	43	47
3 tot op zekere hoogte oneens	18	10	17
4 helemaal oneens	18	12	6
(n)	(367)	(413)	(953)

Tabel 3. (vervolg)

	NL:SME	NL:TR	D:TR
De SME/TR behoren tot een minder begaafd ras en dat verklaart waarom zij in onze maatschappij niet zo goed slagen als het merendeel der NL/D			
1 helemaal mee eens	5	7	6
2 tot op zekere hoogte mee eens	8	12	15
3 tot op zekere hoogte oneens	15	12	27
4 helemaal oneens	71	69	52
(n)	(417)	(434)	(960)
Op cultureel gebied is Suriname/Turkije, het land waar zij vandaag komen, minder ontwikkeld dan Nederland/BRD			
1 helemaal mee eens	21	27	12
2 tot op zekere hoogte mee eens	34	24	27
3 tot op zekere hoogte oneens	11	14	29
4 helemaal oneens	33	35	32
(n)	(414)	(435)	(940)
De huidige discriminatie van SME/TR vermindert hun kans van slagen			
1 helemaal mee eens	39	40	17
2 tot op zekere hoogte mee eens	38	38	45
3 tot op zekere hoogte oneens	11	11	26
4 helemaal oneens	12	11	12
(n)	(428)	(442)	(960)

Bron: zie tabel 1

In het het paper waarop dit artikel is gebaseerd, werden met de in de tabellen gepresenteerde opinies een aantal vergelijkende exercities doorgevoerd (Dekker, 1990). Dat leidde tot de volgende conclusies over de relatieve gelijkenis van NL:TR, NL:SME en D:TR.

1. de centrale tendentie en verdeling van antwoorden bij een meerderheid van vragen wezen, soms zeer uitgesproken, op een grootste gelijkenis tussen NL:TR en NL:SME;
2. wat de dimensionaliteit in opvattingen betreft, gaven principale componenten- en schaalanalyses geen aanleiding om een paar te onderscheiden met grote onderlinge gelijkenis;
3. wat de segmentering van opvattingen betreft, leidden clusteranalyses evenmin tot een voorkeur;
4. noch de relaties tussen gemiddelde waarden op een vijftal geconstrueerde houdingsschalen, noch de relaties tussen individuele scores op deze schalen

leverden het beeld op van een gelijk paar versus de derde vergelijkingsgroep;
5. de sociaal-demografische patronen van de vijf houdingen resulteerden evenmin in de keuze van een paar met over de hele linie de grootste gelijkenis; en
6. dat gold ook voor de relaties van de houdingen met enkele algemene sociaal-politieke houdingen.

Al met al leidde alleen de eenvoudige vergelijking van antwoordpatronen tot het beeld van een paar met grote gelijkenis met de derde groep op afstand, namelijk van NL:TR en NL:SME versus D:TR. Inhoudelijk leverden de overige analyses geen interessante inzichten op; er kwam telkens ongeveer hetzelfde uit. Dat resultaat versterkt overigens wel het vertrouwen in de geldigheid van de aangetroffen verschillen in antwoordfrequenties. De overeenkomsten in onderlinge relaties, sociaal-demografische patronen en sociaal-politieke correlaten rechtvaardigen de veronderstelling dat identieke uitspraken voor de verschillende groepen respondenten dezelfde betekenissen hadden. Deze geruststellende bevinding rechtvaardigt de beperking in de nu volgende paragraaf tot een inhoudelijk commentaar bij de tabellen. Bespreking van antwoordfrequenties doet recht aan het belang van publieke opinies als zodanig. Met samenvattende schaalscores verdwijnen onverwachte verschillen in antwoordpatronen gemakkelijk uit het zicht.

4. Verschillen in opvattingen

Tabel 1 betreft gevoelens van sympathie, angst, ergernis en bewondering tegenover de etnische minderheden. De vragen zijn een eenvoudige verkenning van de in de 'coginitivistische' traditie van onderzoek van etnische vooroordelen en interetnische relaties vaak verwaarloosde emotionele component (zie Dijker, 1987). De vier gevoelens worden nergens erg frequent ondervonden. Bij D:TR is bewondering vaker geheel afwezig en bij NL:TR en NL:SME wordt vaker angst geheel ontkend. Dat is een basis om de gelijkenis tussen NL:SME en NL:TR groter te achten dan die tussen NL:TR en D:TR.

Tabel 2 bevat zeer uiteenlopende vragen, niet allemaal even gelukkig geformuleerd.[5] De antwoordpatronen verschillen soms aanzienlijk. Zoekend naar een grootste gelijkenis tussen twee van de drie cijferkolommen van de tabel, dringt zich de gelijkenis van NL:SME en NL:TR op: meer afwijzing van het idee dat SME/TR ten onrechte arbeidsplaatsen bezetten, meer steun voor het vermoeden dat de meerderheid geen bezwaar heeft tegen een SME/TR als baas, meer steun voor de uitspraak dat SME/TR zich niet moeten opdringen, meer af-

wijzing van het idee dat SME/TR onnodig sociale uitkeringen ontvangen, zelf minder vaak bezwaren hebben tegen een SME/TR als baas en als huwelijkspartner van een naast familielid. Een grootste gelijkenis tussen NL:TR en D:TR is er bij het zelf kunnen overwegen van een seksuele relatie, en een grootste gelijkenis tussen NL:SME en D:TR bij de instemming met het idee dat SME/TR de slechtste baantjes krijgen en onderbetaald worden ten gevolge van discriminatie. De overige gevallen blijven onbeslist, zij het dat soms de overeenkomst opvalt tussen NL:SME en NL:TR in de extreme categorieën: instemming met overbodigheid van een voorkeursbehandeling, afwijzing van het zich nooit echt helemaal op hun gemak voelen van SME/TR en NL/D en afwijzing van het idee van politici zich teveel bekommeren om SME/TR. Over de hele linie bestaat er bij D:TR wat minder voorkeur voor de extreme antwoordcategorieën.

In tabel 3 wordt de instemming vermeld met mogelijke redenen waarom Surinamers en Turken niet zo goed slagen in het bestaan als Nederlanders en West-Duitsers. Deze introductie van de uitspraken als redenen voor iets waarover men van mening kan verschillen is niet zo gelukkig, maar er kan van uitgegaan worden dat de uitspraken als zodanig en niet slechts als oorzaken voor relatieve deprivatie worden ontkend en bevestigd. De tabel toont een gemengd beeld. Wat de centrale tendentie in de antwoorden betreft vertonen NL:TR en D:TR een grotere gelijkenis met het relatief vaak onderschrijven van een inadequate socialisatie, terwijl de NL:TR en NL:SME meer gelijkenis vertonen door het relatief vaak onderschrijven van een geringere culturele ontwikkeling van het herkomstland van de allochtonen en discriminatie in het eigen land, en het scherper afwijzen van het idee dat de allochtonen tot een minder begaafd ras behoren. Los van centrale tendenties in de antwoorden, is er tussen NL:TR en NL:SME een grootste gelijkenis in de zin dat meer van de extreme antwoordmogelijkheden gebruik wordt gemaakt. Bij D:TR is de beantwoording van de 'schuldvragen' in tabel 3 minder gepolariseerd.

Al met al domineert het bijzondere van Nederland het bijzondere van de onderwerpen van meningsuiting. Om de gelijkenis tussen NL:SME en NL:TR als bijzonderheid van Nederland te duiden, is het nuttig een opsomming te geven van uitspraken en extreme antwoordcategorieën met een duidelijk profiel van NL:SME en NL:TR versus D:TR.

1. nooit bang geweest voor SME/TR (tabel 1): 76% en 77% versus 56%;
2. helemaal oneens met het idee dat SME/TR ten onrechte arbeidsplaatsen bezetten (tabel 2): 59% en 55% versus 26%;
3. helemaal oneens met de uitspraak dat het meerendeel van SME/TR met een sociale uitkering daar best buiten zou kunnen (tabel 2): 50% en 60% versus 26%;

4. helemaal oneens met de uitspraak dat politici zich teveel bekommeren om SME/TR en te weinig om NL/D (tabel 2): 46% en 50% versus 27%;
5. helemaal eens zijn met het zelf geen bezwaren hebben tegen een SME/TR als baas (tabel 2): 70% en 60% versus 13%;
6. helemaal eens zijn met het zelf geen bezwaren hebben tegen een SME/TR als huwelijkspartner van een naast familielid (tabel 2): 65% en 50% versus 11%;
7. helemaal oneens met het behoren van SME/TR tot een minder begaafd ras (tabel 3): 71% en 69% versus 52%; en
8. helemaal eens met discriminatie als oorzaak van geringere kansen van SME/TR (tabel 3): 39% en 40% versus 17%.

Deze opvattingen weerspiegelen eisen van tolerantie, mededogen, non-discriminatie en persoonlijke acceptatie tegenover etnische allochtonen. Nederlanders staan positiever tegenover Surinamers en Turken dan Westduitsers tegenover Turken. Dat klopt met de eerdere bevinding van een geringere xenofobie in Nederland (Dekker & Van Praag, 1990). Maar het gaat niet alleen om een verschil in centrale tendentie, er is ook een gemeenschappelijke voorkeur bij NL:TR en NL:SME voor extreme antwoorden. Dat lijkt te wijzen in de richting van een moralistische openbaarheid met veel gevoel voor taboes. Vanuit deze typering gezien drukken de antwoorden bij D:TR meer scepsis uit, zijn ze wellicht meer 'empirisch' bedoeld en minder als een demonstratie van een goede gezindheid.

5. Cognitieve vertekeningen van publieke opinies

Het toeval wil dat voor de twee juist gememoreerde uitspraken met het grootste verschil van Nederlanders versus Westduitsers, namelijk betreffende de persoonlijke acceptatie van een aangetrouwde allochtoon en een allochtone baas, ook de percepties van het oordeel van de meerderheid van landgenoten beschikbaar zijn.

Deze items uit tabel 2 lenen zich voor een verkenning van biases die kunnen optreden in de perceptie van de publieke opinie: *public ignorance, conservative bias* en *looking-glass perceptions*. Van pluralistic ignorance in de oorspronkelijke betekenis uit 1924 van Floyd H. Allport is sprake bij een onjuiste cognitieve overtuiging van twee of meer mensen met betrekking tot de ideeën, gevoelens en handelingen van anderen. Thans wordt veelal gedoeld op onjuiste percepties van de meerderheid en minderheid en van de richting van trends in de publieke opinie (Taylor, 1982). Soms gaat het meer specifiek om een onderschatting van de mate waarin de eigen overtuigingen en gevoelens worden gedeeld (Banton, 1986). In het geval van conservative bias (Fields & Schuman, 1976) wordt de publieke opinie behoudender gepercipieerd dan deze in feite is.

Bij de ter beschikking staande vragenparen zou dit kunnen blijken uit de perceptie van een meerderheid met bezwaren tegen een allochtone baas of allochtone huwelijkspartner van een naast familielid, terwijl het in feite een minderheid is. In dat geval is er sprake van public ignorance van het type conservative bias.[6] Met looking-glass perceptions wordt bedoeld dat mensen geneigd zijn om bij anderen dezelfde meningen te veronderstellen als zij zelf hebben (Fields & Schuman, 1976). Anders dan public ignorance en conservative bias, die kunnen worden gesignaleerd op het geaggregeerde niveau van antwoordfrequenties in tabel 2, zijn looking-glass perceptions alleen aannemelijk te maken met individuele antwoordpatronen. Deze worden gepresenteerd in de tabellen 4 en 5, waarbij de antwoorden zijn gedichotomiseerd tot instemming versus afwijzing. Er zitten nogal wat haken en ogen aan deze verkenning (vgl. Den Boon, 1987); in ieder geval is te bedenken dat 1. de kans op biases in de perceptie van meerderheden niet onafhankelijk is van de feitelijke verdeling van standpunten en 2. looking-glass perceptions goed gepaard kunnen gaan met een correcte beoordeling van meerderheden.

Tabel 4. Opvattingen respondenten en hun percepties van de meerderheidsopvatting van NL/D over een SME/TR als baas (in % van totaal)

Het merendeel van de NL/D zou er geen bezwaar tegen hebben als op het werk een SME/TR die zijn vak verstaat hun baas zou zijn:		eens	oneens	Totaal eigen opvattingen
Ik zou er geen bezwaar tegen hebben dat een SME/TR die zijn vak verstaat mijn baas was:				
NL:SME	eens	53	34	88
	oneens	4	9	12
	Totaal percepties meerderheid	57	43	100
	(n)			(420)
NL:TR	eens	43	40	82
	oneens	5	13	18
	Totaal percepties meerderheid	48	52	100
	(n)			(416)
D:TR	eens	14	24	39
	oneens	3	58	61
	Totaal percepties meerderheid	18	82	100
	(n)			(881)

Bron: zie tabel 1

Tabel 5. Opvattingen respondenten en hun percepties van de meerderheidsopvatting van NL/D over een SME/TR als huwelijkspartner van een naast familielid (in % van totaal)

Het merendeel van de NL/D zou er geen bezwaar tegen hebben als een naast familielid zou trouwen met een SME/TR uit soortgelijk milieu:		eens	oneens	Totaal eigen opvattingen
Ik zou er geen bezwaar tegen hebben als een naast familielid trouwde met een SME/TR uit een soortgelijk milieu:				
NL:SME	eens	51	32	82
	oneens	4	13	18
	Totaal percepties meerderheid	55	45	100
	(n)			(401)
NL:TR	eens	32	35	67
	oneens	6	27	33
	Totaal percepties meerderheid	38	62	100
	(n)			(410)
D:TR	eens	14	20	32
	oneens	4	62	68
	Totaal percepties meerderheid	18	82	100
	(n)			(892)

Bron: zie tabel 1

Tabel 4 toont voor NL:SME een grote meerderheid die zelf geen bezwaar heeft tegen een allochtone baas, en een meerderheid die een meerderheid zonder bezwaren percipieert. Ook bij NL:TR heeft een grote meerderheid zelf geen bezwaar, maar een meerderheid met dat standpunt wordt slechts door ongeveer de helft van de respondenten waargenomen. Bij D:TR heeft een meerderheid zelf bezwaar en ziet een grote meerderheid een meerderheid met dat standpunt. De verhoudingen in antwoorden ten aanzien van een allochtone huwelijkspartner in tabel 5 wijken voor NL:SME en D:TR weinig af van die in tabel 4. Bij NL:TR is de meerderheid zonder bezwaren echter aanzienlijk geslonken en er is hier nu een meerderheid die een meerderheid met bezwaren percipieert.

Public ignorance als foute schatting van het meerderheidsstandpunt doet zich in tabel 4 voor bij 43% van NL:SME, 52% van NL:TR en 18% van D:TR, in tabel 5 is dat het geval bij respectievelijk 45%, 62% en 18%. Alleen bij NL:SME en NL:TR is hier sprake van een conservative bias. Bij D:TR is de

meerderheid conservatief en kan geen conservatieve bias worden gesignaleerd. Ziet men af van de feitelijke verhoudingen en kijkt men alleen naar de relatie in gepercipieerde meerderheden per categorie van mededeling omtrent de eigen bezwaren, dan zien in alle gevallen de 'progressieve respondenten' vaker een van hen afwijkende conservatieve meerderheid dan de 'conservatieve respondenten' een van hen afwijkende progressieve meerderheid waarnemen. In deze zin hebben de percepties overal een conservative bias. Looking-glass perceptions – hier vertaald met percepties van meerderheden in overeenstemming met de eigen opvatting[7] – leiden tot bezetting van de hoofddiagonalen. In tabel 4 bevindt zich daar 62%, 56% en 72%, in tabel 5 64%, 59% en 76% van de respondenten. Dat is een zwakke aanwijzing voor het frequenter voorkomen van looking-glass perceptions bij D:TR.

6. Besluit

Publieke opinies van Nederlanders over Turken lijken meer op publieke opinies van Nederlanders over Surinamers dan op publieke opinies van Westduitsers over Turken. Het Nederlanderschap van de respondenten overstemt als gelijkmakende factor verschillen tussen etnische minderheden als onderwerp van meningsuiting.

Er bestaat in Nederland een neiging tot extreme bevestiging van uitspraken die zich goed lenen voor een interpretatie als morele eisen (eisen van tolerantie, mededogen en gelijkheid). Dat kan twee dingen betekenen: het Nederlandse publiek percipieert de uitspraken sneller als normen in plaats van als empirische beweringen en is ten gevolge daarvan minder geneigd tot twijfel en relativering. Of: zowel het Nederlandse als het Westduitse publiek beoordeelt normen, maar de consensus of het verbod op dissensus is groter in Nederland. In beide gevallen kan gesproken worden van een groter moralisme in de Nederlandse publieke opinie. De in paragraaf 5 gesuggereerde grotere public ignorance en geringere looking-glass perceptions liggen echter niet zo voor de hand in een land van moralisten.[8]

In paragraaf 2 is verondersteld dat publieke opinies van belang zijn als collectieve stimuli en restricties van gedrag. Specifieker: negatieve uitingen van een persoon over etnische minderheden impliceren nog niet dat die persoon minderheden onheus bejegent, maar een sterke verspreiding van negatieve publieke opinies betekent waarschijnlijk wel dat er minder belemmeringen zijn voor onheus gedrag. Deze veronderstelling is voor het moment niet onredelijk, maar ze vraagt wel om fundering en precisiëring. Wat is de reële betekenis van de met surveys uitgelokte publieke opinies? Zou een weging van de individuele

gegevens met indicatoren voor sociale contacten en 'opinion leadership' een realistischer beeld geven van de publiek geuite opinies? Ook moet worden ingegaan op de mechanismen waardoor publieke opinies werkzaam kunnen zijn als condities van individueel handelen. Een belangrijke schakel wordt gevormd door de percepties van de publieke opinie. In dat verband zijn de cognitieve vertekeningen van paragraaf 5 van belang. Aard en omvang van vertekeningen in percepties zijn omstreden en ze verschillen afhankelijk van het onderwerp, het tijdstip van ondervraging en het eigen standpunt van de ondervraagde (zie Den Boon, 1987; Fields & Schuman, 1976; Huften, 1990, Noelle-Neumann, 1977 en Taylor, 1982). Er is geen vaste verhouding tussen geuite opinies en gepercipieerde opinies, maar bij opvattingen over etnische minderheden domineert waarschijnlijk een conservative bias (noot 6; Banton, 1986). De veronderstelling van een normerende werking van conservatief gebiasde percepties van publieke opinies over allochtonen, maakt de presentatie van surveygegevens over meevallende 'werkelijke' opvattingen van de autochtone bevolking in ieder geval tot een nuttige bezigheid.

Noten

1. Deze stelling is ontleend aan Douglas Ashford. Een tegengestelde uitspraak – bijvoorbeeld 'beleidsarena's vertonen internationaal meer gelijkenis per sector dan per land' – kan ook en dan zijn verwijzingen naar Theodore Lowi en Robert Salisbury op hun plaats (Dekker, 1989, p. 419 e.v. en 473 e.v.).
2. De Eurobarometers worden doorgaans tweemaal per jaar in alle EG-landen gehouden onder per land ongeveer 1000 personen uit de bevolking van vijftien jaar en ouder. Ze bevatten vragen over maatschappelijke en politieke zaken van algemeen belang en over tal van specifieke EG-aangelegenheden. Het survey-onderzoek vindt sedert het najaar van 1973 plaats op initiatief van het Directoraat-generaal voorlichting, communicatie en cultuur van de Commissie van de Europese Gemeenschappen. De gegevensverzameling wordt uitbesteed aan nationale instituten, in Nederland het NIPO. Voor een aantal landen, waaronder West-Duitsland en Nederland, is een weegfactor opgenomen om op enkele sociaal-demografische kenmerken een betere nationale representativiteit te verkrijgen. Er wordt hier gerapporteerd over de gewogen bestanden, zoals in 1989 ontvangen van het Zentralarchif für Sozialforschung in Keulen.
3. Zie voor deze vragen het paper waarop dit artikel is gebaseerd (Dekker, 1990). Ze worden hier buiten beschouwing gelaten omdat ze niet of althans minder direct dan de resterende vragen een waardering van de allochtonen betreffen. Bij de vragen naar de mate van gelijkenis hadden vijf van de zes kenmerken niet per se morele of affectieve implicaties (lichamelijke kenmerken, taal, opvoedingswaarden, godsdienst, seksuele moraal). In één geval was een morele beoordeling geïmpliceerd en werd in principe de vergelijking interessant, ware het niet dat op de Nederlandse vragenlijst alleen gevraagd werd naar *'eerlijkheid'* en op de Duitse naar *'Ehrlichkeit und Aufrichtigkeit'*. De toevoeging van oprechtheid lijkt voldoende reden voor de bij deze vraag optredende afwijking van antwoorden bij de Westduitsers.
4. Wel is getoetst of in Nederland de respondenten die ondervraagd zijn over Surinamers niet verschillen van de respondenten die ondervraagd zijn over Turken (Dekker, 1990). De drie groepen

respondenten zijn vergeleken op een aantal sociaal-demografische en -politieke kenmerken. Er was geen reden om verschillen te veronderstellen tussen de beide Nederlandse groepen. De Westduitse groep verschilde hiervan overigens onder andere door een hogere gemiddelde leeftijd, minder jaren onderwijs, minder nationale trots en meer xenofobie.

5. Sommige uitspraken bevatten meer dan één bewering (andere allochtone groepen hebben vooroordelen overwonnen én SME/TR moeten geen voorkeursbehandeling vragen; SME/TR hebben de slechtste baantjes én worden onderbetaald én dat is een gevolg van discriminatie) en soms passen de antwoordmogelijkheden niet goed bij de vraag (het 'helemaal' in plaats van 'tot op zekere hoogte' (on)eens zijn met het zelf kunnen overwegen van een seksuele relatie of met het bestaan van een meerderheid in de bevolking met een bepaald standpunt). Eén uitspraak is verwijderd uit de serie waarover in tabel 2 wordt gerapporteerd. Waar met de Nederlandse vragenlijst de uitspraak werd voorgelegd 'SME/TR die hier wonen zouden zich niet moeten opdringen aan mensen die dat niet willen' stond in de Duitse vragenlijst: 'Die hier lebenden TR sollten sich nicht dort hineindrängen, wo man sie nicht haben will'. De Nederlandse uitspraak veroordeelt penetrant gedrag in persoonlijke relaties, de Duitse verlangt van allochtonen dat zij zich nergens proberen te manifesteren waar zij afwijzing ondergaan. Het verschil in betekenis kan verklaren waarom de instemming met de Nederlandse uitspraak veel groter is dan met de Duitse. Duidelijk wordt hier nog eens (zie ook noot 3) hoe gewaagd het is om in een secundaire analyse van internationaal surveymateriaal uit te gaan van de linguïstische equivalentie van vragen.
6. Juist deze fout valt te verwachten. Terwijl sociale wenselijkheid zorgt voor een meerderheid die zegt zelf geen bezwaren te hebben, zorgt massale projectie van eigen weerstanden op anderen voor een meerderheid die een meerderheid met bezwaren percipieert. Die projectie kan onbewust zijn, maar ook strategisch: in plaats van 'ik wil niet' zegt men 'ik zou wel willen, maar het kan niet' (zoals blijkt uit tabel 2 gaan in deze enquête de vragen naar de meerderheid overigens vooraf aan de vragen naar de eigen opvattingen). Een ander verhaal is dat een meerderheid oprecht zelf geen bezwaren heeft, maar ook een meerderheid uit de aandacht van de media voor problemen in etnische relaties concludeert dat de meerderheid van de bevolking daar blijkbaar anders over denkt (Banton, 1986).
7. Dit is nogal ruw. De spiegelperceptie van eigen opvattingen betreft misschien maar een zeer beperkte referentiegroep van ons-soort-mensen, eventueel ook nog in combinatie met een polarisatie tot de rest van de bevolking (vgl. het assimilatie-contrastmodel in de psychologie).
8. Bij morele kwesties is de verdeling van opvattingen doorgaans schever dan bij feitelijke kwesties (Dekker & Ester, 1988, p. 423). Naarmate de verdeling schever is, is public ignorance als foutieve schatting van het meerderheidsstandpunt onwaarschijnlijker. Wordt iets als een morele kwestie gezien, dan wordt het ook moeilijker voorstelbaar dat anderen daarover een afwijkend standpunt innemen en wordt false consensus door looking-glass perceptions waarschijnlijker.

Literatuur

Banton, M. (1986). Pluralistic ignorance as a factor in racial attitudes, *New Community*, 13, 18-26.

Boon, A.K. den (1987). *De perceptie van anderen*, Amsterdam (dissertatie Universiteit van Amsterdam).

Dekker, P. (1989). *Overheidsplanning in West-Europa*, Sociaal en Cultureel Planbureau/Samsom, Rijswijk/Alphen aan den Rijn.

Dekker, P. (1990). *Nederlanders over Surinamers en over Turken, Nederlanders en Westduitsers;* paper voor de NSAV-najaarsconferentie 1990, PdIS, Amsterdam, 16 november.

Dekker, P. & P. Ester (1988). Cognitieve responsiviteit van de politieke elite in Nederland, *Acta Politica*, 23, p. 401-436.

Dekker, P. & C.S. van Praag (1990). *Opvattingen over allochtonen in landen van de Europese gemeenschap*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.

Dijker, A.J.M. (1987). Emotional reactions to ethnic minorities, *European Journal of Social Psychology*, 17, p. 305-325.

EG (1989). *Racisme en onverdraagzaamheid.* Special over Eurobarometer 30, Commissie van de Europese Gemeenschappen (Directoraat-generaal Voorlichting, communicatie en cultuur), Brussel.

Eisinga, R.N. & P.L.H. Scheepers (1989). *Etnocentrisme in Nederland.* Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen.

Fields, J.M. & H. Schuman (1976). Public beliefs about the beliefs of the public. *Public Opinion Quarterly*, 40, p. 427-448.

Huften, G. (1990). Publieke opinie: enquêteuitslag of sociaal-politiek interactieproces? *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 35, p. 261-302.

Noelle-Neumann, E. (1977). Turbulences in the climate of opinion: methodological applications of the spiral of silence theory. *Public Opinion Quaterly*, 41, p. 143-158.

Taylor, D.G. (1982). Pluralistic ignorance and the spiral of silence: a formal analysis. *Public Opinion Quaterly*, 46, p. 311-335.